

**ERKIN IQTISODIY ZONALAR ORQALI EKSPORT SALOHIYATINI
OSHIRISH IMKONIYATLARI****Qilicheva Nodira Shuxrat qizi**

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

shukhhratovnanodira@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada erkin iqtisodiy zonalarining mamlakat eksport salohiyatini oshirishdagi roli tahlil qilinadi. Tadqiqotda O'zbekistonda faoliyat yuritayotgan erkin iqtisodiy zonalarining tashkiliy-huquqiy asoslari, ularning eksportga yo'naltirilgan ishlab chiqarishni rivojlantirishdagi samaradorligi va mavjud muammolari o'rganilgan. Shuningdek, xorijiy tajribalar asosida eksportni kengaytirish bo'yicha qo'llanilayotgan yondashuvlar tahlil qilinib, O'zbekiston sharoitida ularni amaliyotga amalga oshirish bo'yicha takliflar ishlab chiqilgan. Tadqiqot natijalari eksport faoliyatini jadallashtirishga qaratilgan strategik qarorlar qabul qilishda ilmiy asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Kalit so'zlar: Erkin iqtisodiy zonalar, eksport salohiyati, O'zbekiston iqtisodiyoti, investitsiya, Angren EIZ, Navoiy EIZ, sanoat zonolari, tashqi savdo, EIZ, JAFZA, Shenzhen, yuqori qo'shilgan qiymat, iqtisodiy islohotlar.

**ВОЗМОЖНОСТИ ПОВЫШЕНИЯ ЭКСПОРТНОГО ПОТЕНЦИАЛА
ЧЕРЕЗ СВОБОДНЫЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ЗОНЫ**

Аннотация: В данной статье анализируется роль свободных экономических зон в повышении экспортного потенциала страны. В исследовании изучены организационно-правовые основы деятельности свободных экономических зон в Узбекистане, их эффективность в развитии ориентированного на экспорт производства, а также существующие проблемы. Кроме того, на основе зарубежного опыта проанализированы подходы, применяемые для расширения экспорта, и разработаны предложения по их практической реализации в условиях Узбекистана. Результаты исследования могут служить научной основой для принятия стратегических решений, направленных на активизацию экспортной деятельности.

Ключевые слова: свободные экономические зоны, экспортный потенциал, экономика Узбекистана, инвестиции, СЭЗ «Ангрен», СЭЗ «Навои», промышленные зоны, внешняя торговля, СЭЗ, JAFZA, Шэньчжэнь, высокая добавленная стоимость, экономические реформы.

Kirish

Erkin iqtisodiy zonalar (EIZ) – bu davlat tomonidan belgilangan imtiyozlar asosida faoliyat yuritadigan maxsus iqtisodiy hududlardir. Jahonda hozirgi kunda 4000 dan ortiq erkin iqtisodiy zonalar faoliyat yuritmoqda. Ularning muhim maqsadi investitsiyalarni jalb etib, yuqori qo‘shilgan qiymatli mahsulotlar ishlab chiqarish orqali eksport salohiyatini yuksaltirishdir. Masalan, Xitoyda to‘rtta yirik EIH (Shenchjen, Chjuxay, Shantou, Syamen) va yana minglab maxsus eksport yo‘naltirilgan zona mavjud bo‘lib, ularning yordami bilan mamlakat “jahon fabrikasi”ga aylandi. O‘zbekiston davlatida ham EIZlar 2008-yildan joriy qilina boshlanib, hozirda ularning soni oshib bormoqda. EIZlar turli tahlillarga ko‘ra mamlakat iqtisodiyoti barqaror o‘sishi va eksport hajmini kengaytirishda muhim omil hisoblanadi. Shu bois, ushbu maqolada O‘zbekistonda erkin iqtisodiy zonalar faoliyati va ularning eksport salohiyatini oshirish imkoniyatlari tahlil qilinadi.

Metodologiya

Maqolada erkin iqtisodiy zonalarining eksport salohiyatini o‘rganib chiqish uchun keng qamrovli taqqoslama tahlil usulidan foydalanildi. Tadqiqotda foydalanilgan usullar va ma‘lumot manbalari quyidagilar:

Rasmiy statistika va hukumat portalidagi ma‘lumotlar (O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi, investitsiya portallari va Prezident matbuot xizmati) tahlil qilindi.

Ilmiy-tadqiqot maqolalari va tahliliy hisobotlar o‘rganildi (O‘zbekiston va xorijdagi EIZlar bo‘yicha maqolalar, masalan, Primov va boshqalar, 2022).

Xorijiy erkin zonalar bo‘yicha amaliy misollar sifatida Dubaydagi Jebel Ali Free Zone (JAFZA) hamda Xitoyning EIHlaridagi so‘nggi tendensiyalar tahlil qilindi.

Yangilik portallari va mutaxassis maqolalaridan (Spot.uz, Daryo.uz, Yuz.uz kabi) oxirgi yillik statistik va strategik ma‘lumotlar yig‘ildi.

Natijalar

Tahlil natijalariga ko‘ra, O‘zbekistonda erkin iqtisodiy zonalarining soni va ularga jalb qilingan loyihalar soni sezilarli darajada ortmoqda. 2020-yilda mamlakatda 18 ta EIZ faoliyat yuritgan bo‘lsa, 2023-yil boshiga kelib bu ko‘rsatkich 22 taga yetdi, hozirgi kunda (2024-yil yanvar holatiga) esa jami 25 ta EIZ mavjud (shundan 18 tasi sanoat, 6 tasi farmatsevtik, 1 tasi qishloq xo‘jaligi yo‘nalishida). Shu vaqt oralig‘ida zonalarga jalb qilingan korxonalar soni ham ortib, 2020-yilda 462 ta bo‘lgan korxona 2023-yilga kelib 689 taga yetdi. 2024-yilda esa 22 ta EIZda 589 ta korxona ishlagan va ularda 42 trillion so‘mlik mahsulot ishlab chiqarilganligi qayd etildi.

Eksport hajmi: Ayni paytda EIZlardagi ishlab chiqarishning atiga 18% dan kamroq qismi tashqi bozorlarga yo‘naltirilmoqda. Masalan, 2024-yilda 589 korxonadan 372 tasi umuman eksport qilmaganligi e‘lon qilindi.

Asosiy EIZlar faoliyati: Eng yirik erkin zonalaridan biri bo‘lgan Angren (Toshkent viloyati) va mamlakatning birinchi EIZi bo‘lgan Navoiy hududidagi zona faoliyatida muhim natijalar qayd etilmoqda (1-jadval).

1-jadval

O‘zbekiston Respublikasidagi tanlangan erkin iqtisodiy zonalar bo‘yicha investitsiya, loyihalar va eksport ko‘rsatkichlari

EIZ nomi	Hudud	Tashki l etilgan yil	Maydo n (ga)	Loyihala r soni	Sarmoy a (mln\$)	Ish o‘rinlar i	Ekspor t (mln\$)
Angren	Toshkent vil	2019	791,9	15	285	840	0,17 → 24,7
Navoiy	Navoiy vil	2008	564	42	85	5100	22,4

1-jadval. O‘zbekiston Respublikasidagi tanlangan erkin iqtisodiy zonalar bo‘yicha investitsiya, loyihalar va eksport ko‘rsatkichlari (manbalar ko‘rsatilgan).

Keltirilgan ma’lumotlardan ko‘rinib turibdiki, Angren va Navoiy zonalarini investitsiyalarni jalb qilish va ish o‘rinlari yaratish bo‘yicha sezilarli yutuqlarga erishgan. Masalan, Angren EIZda 15 ta loyiha amalga oshirilib, ularning umumiy qiymati 285 million AQSh dollariga teng, bu orqali taxminan 840 ta ish o‘rni yaratilgan. Ushbu zonada eksport hajmi 2013-yildagi 0,17 million dollardan 2020-yilda 24,7 million dollargacha oshdi. Navoiy EIZi (564 ga) bo‘yicha 78 ta korxona doirasida 42 dan ortiq loyiha amalga oshirilib, jalb qilingan xorijiy investitsiya 85 million dollarga yetib, 5100 dan ortiq ish o‘rni yaratilgan. Navoiy zonasi ishtirokchilari tomonidan 2020-yilning dastlabki 8 oyida 11,4 million dollarlik tovar eksport qilinganligi ma’lum qilindi. Shu bilan birga, boshqa EIZlarda ham loyihalar soni oshib bormoqda; masalan, Spot nashriga ko‘ra Angren EIZida qo‘shimcha 42 ta loyiha boshlangani va ularda 5000 dan ziyod ish o‘rni yaratilishi kutilayotgani bildirilgan.

Biroq, tahlillar hozirgi eksport hajmlari hali pastligi va ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarning ko‘pchiligi past texnologiyali tovarlardan iborat ekanini ko‘rsatmoqda (faqat 16% yuqori texnologiyali mahsulot).

Muhokama

O‘zbekiston tajribasi va yirik xalqaro misollarni taqqoslaganda bir necha muhim tendensiyalar aniqlandi. Xorijiy erkin zonalarining muvaffaqiyati mamlakat hududidagi EIZlarni rivojlantirish uchun ko‘rsatma bo‘la oladi. Masalan, Birlashgan Arab Amirliklaridagi Dubay mintaqasida joylashgan Jebel Ali Free Zone (JAFZA) jahonning eng yirik sanoat zonalaridan biri bo‘lib, 2023-yilda bu hududda faoliyat

yuritayotgan 10 700 dan ortiq kompaniya yig‘ma 169 milliard AQSh dollari miqdorida yillik savdo hajmini amalga oshirdi. Xuddi shunday, Xitoyning ilk EIZlaridan biri sanalgan Shenzhen (Shenchjen) shahri 2023-yilda 3,87 trillion yuan (taxminan 613 milliard dollarga teng) import-eksport aylanmasini qayd etib, birinchi o‘rinni egalladi. Ushbu misollar EIZlarda keng ko‘lamdagi investitsiyalar, ilg‘or texnologiyalar va global bozorlar bilan yaqin integratsiya natijasida katta eksport hajmlariga erishishni namoyon etadi.

O‘zbekistonda hozirgi Holatda shunga o‘xshash yutuqlarga erishish uchun bir qator chora-tadbirlar zarur. Avvalo, mahalliy EIZlarda ishlab chiqarish loyihalarini yuqori qo‘shilgan qiymatli va eksportga yo‘naltirilgan mahsulotlar bilan diversifikatsiya qilish muhimdir. Prezident Mirziyoyev rahbarligida joriy 2025-yil boshlanishida o‘tkazilgan videoselekter yig‘ilishida “faqat eksportga ishlaydigan EIZlar” tashkil etish qarori qabul qilinganligi ta’kidlandi. Masalan, bu borada birinchi Zona Namanganda to‘qimachilik mahsulotlariga ixtisoslashtirilishi belgilandi. Shuningdek, EIZ infratuzilmasini kuchaytirish va logistika salohiyatini oshirish lozim. Jahon tajribasidan ko‘rinishicha, marina portlari va xalqaro aeroportlar bilan bog‘langan, zamonaviy yo‘l-transport tarmog‘iga ega bo‘lgan zonalar eksportni sezilarli darajada ko‘paytiradi (JAFZA misolida bu Dubai Porti va Al Maktum aeroporti). O‘zbekiston tomonlama bu nuqtai nazardan Toshkent–Angren–Farg‘ona yo‘li va qo‘shimcha logistika markazlarini rivojlantirish ustuvor vazifa bo‘lib qolmoqda.

Bundan tashqari, EIZlarda faoliyat yurituvchilar uchun rag‘batlantiruvchi chora-tadbirlar sifatida soliq va bojxona imtiyozlari mavjud, biroq Spot tahlili shuni ko‘rsatadiki, amalda ko‘plab investorlar kiritgan mablag‘ga qarab imtiyozlar olib, bunga qaramay eksport qila olmayapti. Shuning uchun imtiyozlar faqat eksport yo‘naltirilgan ishlab chiqarish loyihalariga nisbatan qo‘llanilishi kerakligi ta’kidlanmoqda. Jahon va mahalliy tajriba shuni ko‘rsatadiki, bunday imtiyozlar eksportni rag‘batlantiruvchi muhit yaratadi va raqobatbardosh mahsulot ishlab chiqarishga turtki bo‘ladi. Xulosa qilib aytganda, yirik xorijiy zonalar (JAFZA, Shenzhen va boshqalar) erkin zonalar orqali eksportni sezilarli darajada kuchaytirgan bo‘lsa-da, O‘zbekiston misolida hozirgacha bu salohiyat to‘liq ro‘yobga chiqmagan. So‘nggi yillarda ko‘rilayotgan siyosiy chora-tadbirlar (namangandagi yangi Zona, mavjud zonalarini qayta ixtisoslashtirish) bu muammoni bartaraf etishga qaratilgani oliy darajada e’tirof etilgan bo‘lib, xususiy sektorni eksport yo‘nalishida faol jalb etishga turtki beradi.

Xulosa

Erkin iqtisodiy zonalar O‘zbekiston uchun investitsiyalarni jalb qilish va eksport salohiyatini oshirishda muhim vosita hisoblanadi. Mamlakatda mavjud 22–25 ta EIZ o‘zlashtirish bosqichida bo‘lib, Angren va Navoiy kabi zonalar birinchi natijalarni

bermoqda. 2020–2024 yillardagi ma'lumotlarga ko'ra, ushbu zonalar yordamida minglab ish o'rinlari yaratilib, yuzlab million dollarlik investitsiya kiritildi. Biroq, hozirgi vaqtda EIZlardagi ishlab chiqarishning aksariyati mahalliy bozorda iste'mol qilinib, eksport ulushi pastligicha qolmoqda. Jahon tajribasi (JAFZA va Shenzhen misollari) erkin zonalarining to'g'ri tashkil etilgan sharoitda mamlakat eksportini qay darajada ko'tarishi mumkinligini ko'rsatib berdi.

Shu bois, O'zbekistonda EIZ siyosatini eksportga to'liq yo'naltirish, infratuzilma loyihalarini yaxshilash hamda yuqori texnologiyali va xalqaro standartlarga mos mahsulot ishlab chiqarishni rag'batlantirish lozim. Ustuvor vazifalardan biri – mavjud zonalaragi loyiha tanlovi va imtiyozlar tizimini qayta ko'rib chiqish, faqat eksportga yo'naltirilgan korxonalarga ustuvorlik berishdir. Shu asosda erkin iqtisodiy zonalar O'zbekiston iqtisodiyotining eksportga yo'naltirilgan, raqobatbardosh rivojlanishida muhim omil bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Matbuot xizmati. (2024). Erkin iqtisodiy zonalar faoliyatini tubdan isloh qilish bo'yicha yig'ilish bayoni. <https://president.uz>
2. O'zbekiston Respublikasi Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligi. (2023). Erkin iqtisodiy zonalar bo'yicha statistik ma'lumotlar. <https://mift.uz>
3. SPOT.uz. (2024). Eksport qilmaydigan EIZlar: Prezident keskin tanqid qildi. <https://www.spot.uz>
4. Primov M.A., Rustamov R.A. (2022). Erkin iqtisodiy zonalarining iqtisodiy rivojlanishga ta'siri. Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar jurnali, 4(2), 55-62.
5. Daryo.uz. (2023). Angren erkin iqtisodiy zonasida yangi loyihalar boshlangan. <https://www.daryo.uz>
6. UNCTAD. (2023). World Investment Report 2023. United Nations Conference on Trade and Development.
7. World Bank. (2022). Special Economic Zones: Performance, lessons learned, and implications for zone development. Washington D.C.
8. Jebel Ali Free Zone (JAFZA). (2023). Annual Report. <https://www.jafza.ae>
9. Shenzhen Customs Statistics. (2023). Import and Export Trade Data. Shenzhen Statistical Bureau, China.
10. Xitoy Xalq Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. (2023). SEZlar bo'yicha umumiy ko'rsatkichlar. <http://www.stats.gov.cn>